

Güney Azerbaycan ve İran Türk Kızılbaşlarının (Alevilerinin) Yazılı metinleri ve Kelâm (Nefes) Edebiyatı

Güney Azerbaycan ve İran Türk Kızılbaşlarının (Alevilerinin) Yazılı metinleri ve Kelâm (Nefes) Edebiyatı

28 Nisan 2012 Cumartesi, 18:57 - tarihinde Güney Azerbaycan Kızılbaş Ocağı tarafından eklendi

Güney Azerbaycan ve İran Türk Kızılbaşlarının (Alevilerinin) Yazılı metinleri ve

Kelâm (Nefes) Edebiyatı

Araz ATA

ÖZET

Cem, toplanmak, bir araya gelmek ve birlikte davranmak anlamlarına gelir. Cem Kelâmları (Nefesleri[1]) ise birlik, dirilik, eşitlik, düşünce ve yaşam aşkımlı aşılardan ve insan sevgisi içermektedir. Kızılbaş (Alevi) şairleri tarafından yazılmış olan ve Kelâm (Nefes) adı verilen şiirler, felsefi ve edebî yönüyle Türk tasavvuf edebiyatında ve zengin kültüründe seçkin ve güçlü yerini almış, Kızılbaş (Alevi) kesiminin ne kadar yaratıcı olduğunu ve kendine özgü özelliklere sahip olduklarını arz etmektedir. Aslında Kızılbaş (Alevi) Edebiyatı Halk Edebiyatı, sözlü kültürdür, dersek doğru olur. Ancak malesef, Güney Azerbaycan ve İran Türk Kızılbaşlarının (Alevileri), bu zengin halk edebiyatı ile ilgili yazılı ve sistematik bir kaynak bugüne kadar oluşturamamışlar ve ellerinde olan çok az sayıda kaynak ise sözlü ve mitolojik bir anlamda bu gün elimize ulaşılmış ve yüzlerce, binlerce yazı kaynaklar ise titizlikle gizli tutulup saklanılmadıkları. Ne yazık ki, geçmişe dayanan geniş çapta onca gizli saklı kalan bu kaynaklarımız, gelecek kuşaklara aktarılması için, uzun bir uğraş, paylaşım anlayışı ve geniş özveride bulunmanın ürünü olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Azerbaycan, İran Türkleri, Kızılbaş, Ehl-i Hak, Yazılı metin, Halk Edebiyatı, Cem Edebiyatı, sözlü kültür, Kelâm, Nefes

Giriş:

Türklerin geniş coğrafi bir bölgelerinde yayılan Kızılbaşlar (Aleviler), ister İran'da, istersede Anadolu'da, yönetilen Şii ve Sünni hakimiyetlerin ve toplumsal baskının etkisi sonucunda, yüzyıllarca Takiye yapmaya mecbur kalarak, ibadetlerini köyün Cemevlerinde, kentlerde ise arka mahallelerin sadec ve görüntüsüz yerlerinde gizli saklı yapmışlardır. Bildiğiniz gibi, Kızılbaşlık (Alevilik) yapısı dede kültü merkezli olduğu için, bu mekanları Dede'ler yönetmişler. Kızılbaşlar (Aleviler), Dede'nin yanında Cem'in muhabbet bölümünde Saz'lı veya Saz'sız, Semah'lı veya Semah'sız Kelâm (Nefes) söyleyen Zakir veya Zakir'lerin eşliğinde Cem erkânını devam etmişler. Zengin halk kültürü ve edebiyatına sahip olan Kızılbaşlar (Aleviler), halk edebiyatı, özellikle şiir ve müzik geleneğine önemli derecede yer vermişlerdir ve sahip oldukları inanç mirası ve zengin sözlü kültürlerinin ürünü olan bu kutsal Kelâmlarla (Nefeslerle) dualarını, ilahilerini, döyüntülerini terennüm etmişler. Yine bu kutsal şiirlerle ibadet edip, Hakkı dile getirmişler.

Kızılbaşlıkta (Alevilikte) Kelâm (Nefes) kutsaldır. Yüksek bir kültür ürünü olan bu Kelâmlar (Nefesler), Felsefi ve edebi yönüyle oldukça güçlü ifadeler içermekte ve inanış, düşünce ve yaşayış tarzını son derece sade ve anlaşılır ve bir o kadar da kuvvetli biçimde ifade etmektedir. Nefeslerinin (Kelâmların) temel niteliğinde, duygu ve düşünceler etkin bir tarz ve zarafet ölçüleri içinde canlandırmasıdır. İnsandan başlayıp topluma yayılan dünyayı hatta evreni içine almıştır. Tarihin farklı dönemlerinde ve farklı ortamlarında söylene bile Kızılbaşlık (Alevilik) inanç ve ibadetini, Cem'in oluşunu ve felsefesini yansıtmaktadır. Hayatı algılayışlarını, hayatın anlamını, kendini ve özünü tasavvufi boyutları ile tarif etmekte ve anlatmaktadır. "Kelâmlar (Nefes) Kızılbaşlığın (Aleviliğinin) sesi, çılgığı ve melodisidir. Yaşam işaretidir. İnsanlık davetidir. Cem'in kerem ve sevgi dilidir. Kızılbaşlığın (Aleviliğinin) taşı ve yapısını açıklamaktadır. Her renkte, her tonda olabilir. Ama edep-usul içinde buluşmak şartıyla." [2]

Kelâmların (Nefeslerin) Özellikleri:

Kelâmlar (Nefesler), ulu erenler tarafından yazılmış, felsefi ve edebi yönüyle Türk tasavvuf edebiyatında seçkin ve güçlü yerini almış, âşık edebiyatının şiirsel formasındaki özel bir beste ile saz eşliğinde söylenen ilahilere denilir. Genellikle Türk tasavvuftaki Tanrı-İnsan-Evren üçlüsü ile bütünleştiren, vahdet-i vücudu, Enel Hak'ı, erenlerin ilkelerini, öğreti, gerçeği, ve... kuralları içeren şiirlerdir. Dili sade bir Türkçe ile anlatılan ve yazılan Kelâmlar (Nefesler), biçim olarak âşık edebiyatının koşmasına benzer. Dörtlükler halinde hece ölçüsünün 7, 8, 11'li kalıpları ile ya da az da olsa aruzla yazılanlara rastlanmaktadır. Dörtlük sayısı 3 ile 8 arasında değişir. Fazla da olabilir. Kelâmlar (Nefesler) genelde hece ölçüsünün 7, 8, 11'li kalıpları ile ya da az da olsa aruzla yazılanlara rastlanmaktadır. Kelâmlar (Nefesler) dörtlük sayısı 3-7 arasında değişir. Kelâmlarda (Nefes) konu farklıdır. Aynı Kelâmın (Nefes) dörtlüklerinde farklı konularda olabilmektedir. Bu nedenle, bunların sınıflandırılması oldukça zordur.

Güney Azerbaycan ve İran Türk Kızılbaşların (Alevi) kutsal 24 ulu Kelâm (Nefes) söyleyici erenleri bulunmaktadır. Bu 24 ulu erene "24

Guyende" veya "24 Söyleyici" diğer uluların söyledikleri Kelâmlar (Nefes) ise "Guftu" veya "Deyiş" denilir. Genelde Kelâmların (Nefeslerin) veya Guftelerin (Deyişlerin) içinde şairin mahlası geçer. Guyende veya şairin adı geçen beyte "Tapışırma" denilir.

İlahiler öğretilere göre değişik isimler alır. Mevlevilerde "Ayin", Bektaşilerde "Nefes", Alevilerde "Deme (deyiş)", diğer öğretilerde de "Cumhur" ve "İlahi" adını alır.

Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Türk-Kızılbaş (Aleviler) Edebiyatı:

Modern toplumların seküler yaşamında önemli bir yere sahip olan dini azınlıklar, çağdaşlaşma sürecinde kendine önemli yer tutmaktadırlar. Bu öneme karşın, hele İran gibi şeriat ve din kuralları ile yönetilen çok dinli ve çok kültürlü bir ülkede, azınlıklar ve guruplar üzerinde yapılan baskıdan dolayı, yürütülen çalışmalar yeterli değildir. Tabii en ciddi şekilde hasar gören, hem dil açısından hem de din açısından yoğun asimilasyon sürecine maruz kalan bu dini azınlıkların biride Güney Azerbaycan ve İran'ın değişik bölgelerinde yaşamakta olan Kızılbaşlar (Aleviler) dir. Geniş Halk kültür ve edebiyatına sahip olan bu insanların "tasavvufi halk edebiyatları" ise yüz yıllar önceden başlamaktadır. Bu konuya değinmeden önce, son yüz yıla kadar bir çok konuda ilişkilerimiz içi içe olduğu herkese malum olan Anadolu Kızılbaşlarının "tasavvufi halk edebiyatları ilgili kısa bir açıklama gerekmektedir.

Anadolu Kızılbaşlarının "tasavvufi halk edebiyatları" ya da "Tekke edebiyatı" denilen türü 12'nci yüzyılda Ahmed Yesevi ile başladı. Ama Anadolu'nun bu alandaki ilk ve en büyük şairi Yunus Emre'dir.[3] Söz konusu bu edebiyatda, yedi büyük şairi Kabul ederler: Nesimi, Fuzuli, Hatayı, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Yemini ve Virani.[4] Tekke edebiyatın düzyazı biçimini ise evliya menkıbeleri, efsaneler, masallar, fıkralar ve tarikat büyüklerinin yaşamlarını konu alan yapıtlar oluşturur.[5] Ayrıca Anadolu Aleviliği'nin bazı yazılı kaynaklara sahip olduğuda görülmektedir. Bunlar arasında ilk akla gelenleri, Buyruk, Vilâyetnâme ve Menâkıbnâmeler, Fütüvvetnâmeler, Hüsnîye, Kumru (Kenzu'l -Mesâib), Faziletnâme ve Şerhu Hutbeti'l -Beyân gibi eserlerdir.[6]

Peki, Güney Azerbaycan ve İran'daki Türk- Kızılbaşlarının (Alevilerinin) tasavvufi Türk halk ve yazı edebiyatında neler ve kimler var? Güney Azerbaycan ve İran Türk Kızılbaş (Alevi) toplulukları arasında hakim olan kültür, daha çok sözlü kültür olmasından dolayı, bu bölgelerdeki Kızılbaşların (Alevilerin) sözlü kültürlerinin örneği olan Kelâmlâr (Nefes) helede tam olarak yayınlanmamış, gizli tutulmakta ve el yazılar halinde değişik Cemevleri'nde değişik defterlerde bu günümüze kadar saklanmaktadır. Bu gün elimize ulaşabilen bu kaynaklar, geçmiş dönemlerde yaşayan erenlerin oluşturdukları yazılı metinleri veya sözlü kaynaklardır. Bunlar arasında ilk akla gelenler, kutsal 24 ulu erenlerin Kelâm (Nefes) defterlerine işaret etmek olur. Bu ulu erenlerinin isimleri şöyledir: "Kuşçuoğlu, Kuloğlu, Ağaoğlu, Şahsuvaroğlu, Nemame, Yunus, Turabi, Budak, Şeyhican, Fethi, Hasta Ali, Gündüz, Kulu, Kalender, Kul Veli, Hasan, Kamber, Mezitoğlu, Ulu Baba, Ahmet, Kasım, Yadiğar, Emir, Mahmutoğlu." [7] Bu defterlerden yanı sıra Sultan Sahak[8]'in Serencam[9] veya Defter-i Perdiver'i, Şah Hatayı ve Nesimi gibi erenlerin şiirlerininide yıllardır sineden sineye söylemektedir ve kutsal sayılmaktadır. Daha İlhiçî gibi bölgelerde yerleşmekte olan Kırklar'ın Rehberi, Baba Selman, Baba Nihani, Fatih ve ... gibi kutsal defterlerinden bahsetmedik.[10] Bu defterlerin bir çoğu Türkçedir ve hepside titizlikle gizli tutulmaktadır.[11]

Malesef bu sözlü veya yazılı kaynakların bir çoğu, oldukça geç bir dönemde ve alınan Fars dili eğitimi tesirinde, özensiz bir biçimde yazıya geçirilmiş ve bir çoğu ise Kızılbaşların (Alevilerin) Sır söylenmez felekesesi ve inançlı nedeni ile kayda geçmesi ve ulaşılabilmesi çok zor bazende olanaksızdır. Ancak unutmamak gerekir ki icra ortamını kaybeden ve gün ışığı görmeyen her halk ürünü kaybolmaya mahkûmdur. Sözlü kaynaklardan yazıya geçirilen bu kaynaklardan biride az önce bahsettiğimiz Serencam veya Defter-i Perdiver'idir. Bu kutsal kitap Kızılbaşlar (Aleviler) ve İranik Ehl-i Hak'ların ana yasa kaynağı gibi en temel kaynak olarak sayılmaktadır ve öğretici ile ilgili adab ve erkana dayandırarak Gorani[12] şivesinde anlatılan şiirsel bir kaynaktır. Söz konusu Serencam defteri bir çok nüshası bulunmaktadır. Hatta bu nüshalardan biride son yıllara kadar Güney Azerbaycan'daki Ateşbeyli'lerin kutsal ocağı ve mekanlarından biri olan Güldür Ocağı[13]'nda bulunmaktaydı. Ancak bu kutsal mekanın dedelerinden birinin sorumsuzca davranışı neticesinde, bu değerli nüsha çalınmış veya satılmıştır. "Elimizde olan bilgilere göre NurAli İLAHİ[14] Serencam Defterinin tüm nüshalarını toplamakta ve kendisinin belirlediğine göre bu defterden yetmiş iki nüsha elinde mevcuttur." [15] Serencam defteri 800 yüz il önce düz yazı ve 8 ile 10 hiceli şiir kalibinde yazılmıştır. "Barge barge (bargah), Heftivane dönemi, Gılim ve kul dönemi, Kırklar dönemi, Abdin dönemi, Küçük Serencam" başlıklı altı bölümden oluşmaktadır. [16] Fakat çok önemli bir noktayıda gözden kaçırmamak gerekiyor:

Güney Azerbaycan ve İran Türk-Kızılbaş (Alevi) toplulukları Serencam defterini kutsal bildikleri halde, bu kutsal defterle oldukça uzak kalmışlar. Zira bu kutsal defter, yayınlanmamasından dolayı sadece belirli kişilerin elinde olduğu için hemen hemen hiç bir Cemevinde görülmemektedir. Diğer önemli bir neden ise, bu defterin Gorani şivesinde yazıldığı için, defterin içeriği Türk Kızılbaşlara (Alevilere) anlaşılmamaktadır. Fakat 24 ulu erenlerin Türkçe yazdıkları Kelâmlâr (Nefesler) Serencam defteri ile Türk Kızılbaşlar (Aleviler) arasında sarsılmaz bir köprü rolü oynamaktadır ve Türk Kızılbaşlarca (Alevi) benimsenmektedir. Aslında Kuşçuoğlu kendi Kelâmlâr ının (Nefeslerinin) birinde, Kızılbaşlık (Alevilik) görüşünün temel özelliklerinden biri olan Dondan dona veya Tenasüh (Reenkarnasyon) felsefesine deyinerek, bu durumu çok açık ifade etmiş ve Türkçe yazılan Kelâmlâr ın (Nefeslerin) ne kadar önemli olduğunu ifade etmiş:

Ben bir settaridüm, beni nehara çekdiler,
Sildiler güzgümün pasını, aydın didare çekdiler.
Bir zaman ehi (kardeş) yardım, ayrı divane gezerdüm,
Girdim Nesimi donuna, pustumu pare çekdiler,
O zamandan bu zamana dondan dona gelmişük
Dediler gel habar ver, beni habare çekdiler.
Padşahım o donda saf Gorani söyledim,
İndi bu dona geleli, Türkü güftare çekdiler.[17]

Ashna bakarsan, Cem edebiyatı ve Türk edebiyatı'nın en güçlü Kelâmlârı (Nefesleri) Kuşçuoğlu'na aittir, dersek çok doğru olur. Kuşçuoğlu "24

Guyende" veya "24 Söyleyici"lerin ilki olarak bilinmektedir. Onun adı Bayrak, mahlası ise Kuşçuoğlu dur. Bugün Güney Azerbaycan ve İran'ın diğer bölgelerindeki Türk-Kızılbaşların (Alevi) elinde ve Cemevlerinde Bayrak Kuşçuoğlu ve diğer "Guyende" veya "Söyleyici"lerin Kelâmlâr ına (Nefeslerine) ait birçok yazılı nüsha bulunmaktadır. Birinci defa, yıllar önce Seyyid Kazım Niknejad büyük çaba harcayarak, bu Kelâmlâr ını (Nefesleri) el yazı şeklinde düzenlemiş ve yaymıştı. Ancak bildiğiniz gibi bugün elimize ulaşan Kelâmlâr ın (Nefeslerin) birçoğu eksik, yanlış ya da tahrif edilmiştir. Tahran'daki bazı nüshaların ise imlası günümüz İran Türkçesine uyarlanmış ve sonradan ilaveler yapılmıştır. Bu sebepten Kuşçuoğlu'nun Kelâmlâr ı'nın tenkitli bir metnini hazırlamak çok güçtür. Fakat 1990 yılında Dr. Siddik, merhum Sâdik Gülzârî'ye ait olan eski bir nüsha ve üç adet yayınlanan seçmelerle dayanarak Kelâmlâr adı altında Kuşçuoğlu'nun 111 şiirini yayımlamıştır. Ancak bu yayında ise malesef yazmanın bazı imlâ özellikleri dikkate alınmamıştır. [18]

Sonuç:

Fars yanlı ve şii mezhepli Hâkim kültürün onca dini ve milli asimlasyon ve ayrımcılık siyasetlerine bakmayarak, Güney Azerbaycan ve İran Türk-Kızılbaşlar (Aleviler) arasında hakim olan kültür, daha çok sözlü kültür olmasına rağmen, bazı yazılı kaynaklara sahip olduğu görülmektedir ve bu toplulukların ibadet dili, hala Türkçedir ve hala geleneksel inanç sistemlerini korumaktadırlar. Bunun üzerinde fazla durmaya gerek yok. En basit göstergesi ise saygı ve sevgi ile korunmakta ve zikir edilmekte olan 24 ulu erenlerin Kelâmlâr ını (Nefesleri) dir. Ulu erenimiz Kuşçuoğlu, Kelâmlâr ının (Nefeslerin) önemi ile ilgili şöyle buyurmuşlar:

Ey vâizi riyakar, Kurânı bilmeyürsen Gel bizden al nazire, Kurân kelâmımızdır.[19]

Nitekim temennimiz, en kısa zamanda, hem dilciler hem de edebiyatçılar tarafından gizli saklı yerlerde mevcut olan bu zengin ve kutsal hazinemizin, doğru ve akademik bir biçimde gün ışığına çıkarılmasıdır.

Gerçeğe HÜ.

Kaynaklar

Kitap:

1. Edmonds, C. J., Kurds, Turks and Arabs, 1957:10
2. Gölpınarlı, A., ve Pertev N. Boratav, Pirsultan Abdal, Ankara, 1943,
3. Hacettin, S.M..A., *Sesli Kelâmîyat* (), Tebriz, 1970,
4. Melikoff, İrene, Uyur idik Uyardılar, İstanbul, Demos yayınları, 2009,
5. Niknejad, Seyyid Kazım, *Türkçe Kelâmîyat* (),
6. Orenk, M., Ahl-i Hak, Armağan degisi, sayı8,
7. Safizade, Sadik, *Yarın Ehl-i Hak ile İlgili Ağınlar* (), Tahran, 1982,
8. Saedi, G.H., İlhiçî, Tahran, 1963,
9. Seddik, Hüseyin Muhammedzâde, 1369/1990, Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmlar'ı, Tahran
10. Uluçay, Dr. Ömer, Alevilikte cem nefesler, Adana, 1996,
11. Yıldız, Harun, Anadolu Alevişliğinin Yazılı Kaynaklarına Bakış,

Site:

1. <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/30-323-359.pdf>
2. <http://www.turkceciler.com/deme.html>

[1] Kızılbaşlıkta nefes bir soluklanma anıdır ve tümüyle tanrısaldır. Nefesin ses olarak gerçekleşmesi sesin söze dönüşmesi de yine aynı çerçevede anlaşılır. Kızılbaşlıkta, doğaçtan olarak ve bir soluklanma anı olarak dile gelen dizeler, ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı tanrısal kabul edilirler ve

kutsaldılar. Çünkü, her nefes hakkın insanda ve tüm yaşamda gerçeklik kazanmasını sağlayan yaşam unsurudur. Şah Hatayi'de nefes için şöyle demişler: Bunda kibr ile kin olmaz, \\ Hem sen olup, hem ben olmaz, \\ Adam öldürsen kan olmaz, \\ Nefes öldürsen kan olur

[2] Alevilikte cem nefesler, Dr. Ömer ULUÇAY, Adana, 1996, s. 18

[3] <http://www.turkceciler.com/deme.html>

[4] A.Gölpınarlı ve Pertev N. Boratav, Pirsultan Abdal, Ankara, 1943, s. 17; İrene Melikoff, Uyur idik Uyardılar, İstanbul, Demos yayınları, 2009, s. 180

[5] <http://www.turkceciler.com/deme.html>

[6] Harun YILDIZ, ANADOLU ALEVİLİĞİNİN YAZILI KAYNAKLARINA BAKIŞ, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/30-323-359.pdf>

[7] 24 ulu erenlerin Kealmlarını (Nefeslerini) ilk defa düzenli şekilde yayımlayanlardan biri, Seyyid Kazim Niknejad, Türkçe Kelamların (Nefeslerin) adlı bir kitapta yapmıştır. Bu kitap el yazı biçiminde, 24 ulu erenlerine ait toplam 315 adet Kelamlarından (Nefeslerinden) oluşmaktadır.

[8] Sultan Sahak Ehl-i Hak inancının kurucusu olarak olarak bilinmektedir. Ayrıca Anadolu'da Babaî ayaklanmasını çıkaran Baba İshak'la aynı kişi olduğu düşünülmektedir.

[9] Serencam Kızılbaşlar (Aleviler) ve Ehl-i haklar (Yarsanlar) arasında en değerli kelim hazinesidir. 800 yıl önce Gürani şivesinde yazılmış ve genelde 8 ile 10 hiceli şiirlerden ve düz yazılardan yazılmış 6 bölümden oluşmaktadır.

[10] Bu konu ayrıca kaleme alınacaktır. Ancak bu konu ile ilgilenmek isterseniz G.H. Saedinin İlhuçı eserine baka bilirsiniz.

[11] Saedi, G.H., İlhuçı, Tahran, 1963, s.97

[12] Gerçi bazı Kürt yazarlar "Gorani şivesi Kürtçenin Oramani şivesi ile Lek ve Kımanç Kürtçesinin karışımıdır. (Kaynak: Hacettin, S.M..A., Serencam Kızılbaşları (Aleviler) ve Ehl-i haklar (Yarsanlar) arasında en değerli kelim hazinesidir. 800 yıl önce Gürani şivesinde yazılmış ve genelde 8 ile 10 hiceli şiirlerden ve düz yazılardan yazılmış 6 bölümden oluşmaktadır. (Yani: Birçok Avrupalı yazarın kesin görüşüne göre, Gorani (Hurami) dili Kürtçe bir dil değildir. Bu dilde konuşan halk Kürt değildir. Ancak bu halk kendini Kürt sanıyorlar.)

[13] Güldür ocağı Doğu Azerbaycan'ın Keleyber ilçesinin Güldür köyünde bulunmaktadır.

